

MÚZEUMPEDAGÓGIAI SEGÉDANYAG

Illatok, ízek, formák – Nézd kézzel, lásd szívvel című
utazó kiállításához

Gál Boglárka
Múzeumpedagógus
Hagyományok Háza
Magyar Népi Iparművészeti Múzeum

Tartalomjegyzék

Bevezető	2
Szemléltető eszközök, játékok.....	3
Fazekasság	4
Mézeskalácsosság.....	5
Nemezelés	5
Bútorfestés	6
Hímzés	7
Szakirodalmi háttéranyag.....	8
Fazekasság	8
Mézeskalácsosság.....	10
Nemezelés	14
Bútorfestés	15
Hímzés	16
Hivatkozások.....	17

Bevezető

A Hagyományok Háza Magyar Népi Iparművészeti Múzeum 2019-2022 között a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum (Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Románia) felkérésére partnerintézményként vállalt szerepet az Erasmus+ „Multiszenzoros, inkluzív múzeum érzékszervi fogyatékosággal élő személyek számára” (Towards a Multisensory and Inclusive Museum for Individuals with Sensory Disabilities, röviden: ToMiMEUs¹) című projektben.

A program elsődleges célja volt, hogy a nemzetközi partnerekkel (Romániából, Görögországból, Törökországból, Bosznia-Hercegovinából, Magyarországról) közösen olyan múzeumi gyakorlatot hozzunk létre, amely a 21. századi elvárásoknak megfelelően multiszenzoros és inkluzív formát eredményez. A partnerségi projekt megvalósításához minden országból egy múzeum és egy egyetem csatlakozott², így a múzeumokban folyó gyakorlati munkát nagyban segítették az elméleti tudással rendelkező egyetemi szakemberek.

A Hagyományok Háza Magyar Népi Iparművészeti Múzeuma a projekt indulásakor az akadálymentesítés területén lemaradásban volt, így első lépésként szükségesnek találtuk, hogy létrehozzunk egy olyan teret, ahol megtarthattuk a múzeumpedagógiai foglalkozásainkat és többek között hosszútávon segít a megszokott múzeumi kötöttségek („Mindent a szemnek, semmit a kéznek!”) feloldásában. A projekttel párhuzamosan tehát létrehoztunk egy kiállítást „Illatok, ízek, formák – Nézd kézzel, lásd szívvel”³ címmel, melyben olyan egyedi tárgyakat, játékokat fejlesztettünk, melyeket ma is alkotó népi iparművészek készítettek. A multiszenzoros játékok megalkotásakor számos új igényt, elvárást, szaktudást vettünk szükségszerűen figyelembe. Vö.: (Bartos, 2009) Célunk eléréséhez új szemléletre volt szükség, így egy tapintható, multiszenzoros kiállítást tervezünk létrehozni, amin keresztül a múzeum a látogatók felé is tudja közvetíteni a projektben elsajátított esélyegyenlőségi szemléletmódot. Modern múzeumi törekvés, hogy interaktív elemek bekerüljenek a kiállításokba (Koltai, 2010), hogy az informális tanulás során a látogatók találkozhassanak tárgyakkal, megfoghassák, kipróbálhassák azokat. Ezeket a törekvéseket a Hagyományok Háza Magyar Népi Iparművészeti Múzeumában is mindenkor feladatunknak érezzük és hosszútávú stratégiánkba is beépítettük. Ezen felül a múzeum társadalmi szerepével együtt jár, hogy a fogyatékosággal élő emberek számára is akadálymentesen hozzáférhetővé kell váljon (Prónay, 2017), ehhez a szerepvállaláshoz kívánunk mindenkor csatlakozni.

A különböző érzékszervi akadályozottság ráirányítja a figyelmünket arra, hogy egymáshoz és környezetünkhöz másként szükséges közelítenünk, és egyúttal arra is, hogy a múzeum az együttnevelés kiváló színtere lehet megfelelő kiállítással és tér- eszköz használatával.

¹ A projekt hivatalos honlapja: www.tomimeus.eu

² A projektben résztvevő partnerintézmények: Transylvanian Museum of Ethnography (MET, Románia), University of Thessaly (Panepistimio Thessalias) (UTH, Görögország), Istanbul Medeniyet University (IMU, Törökország), Eötvös Lóránd University (ELTE, Magyarország), Babes-Bolyai University (BBU, Románia), Hagyományok Háza (HHH, Magyarország), Museum of Cycladic Art (MCA, Görögország), TCDD I. Regional Directorate - Istanbul Railway Museum (Törökország), Balkan Museum Network (BMN, Bosznia-Hercegovina), Atomo Ro (Románia). Angol nyelvű rövid ismertetőik elérhető a projekt honlapján: <https://tomimeus.eu/partners/> (letöltés: 2023. július 24.)

³ A kiállítást bemutató videó a YouTube videómegosztó csatornán keresztül itt érhető el: https://www.youtube.com/watch?v=gkhJP_7eEKY

A többéves munka előkészítésben, tervezésben, felkészülésben egyaránt teljes-, és szakmailag elhivatott embereket kívánt, melynek eredményességét egyrészt mutatja a kiállítás és ahhoz kapcsolódó múzeumpedagógiai programsorozat hazai szakmai elismerései a projekt lezárását követően (Év Kiállítása 2022 jelölt elismerő oklevél, Múzeumpedagógiai Nívódíj 2022 Különdíj), másrészt az azóta múzeumpedagógiai foglalkozásokon hasznosított illatok, ízek, formák – Nézd kézzel, lásd szívvel állandó kiállítás népszerűsége gyerekcsoportok esetében.

Bár a kiállítás elsősorban a befogadó múzeum kialakítását célozta és leginkább a gyerekcsoportokra fókuszált, hatékonyan vezettük be a múzeumpedagógiai foglalkozásaink színtereként és végül 2023-tól a Hagyományok Háza állandó kiállításaként üzemel. Ezzel pedig a kiállítás célközönsége is bővült, egyéni látogatók és családok számára is kortól függetlenül élvezhetők az interaktív elemek.

A Petőfi Kulturális Program keretén belül ezt a kiállítást kívánjuk utazókiállítás formájában eljuttatni a fővárosból kihelyezve más településekre, hogy még szélesebb körben ismerjék meg a tapasztalatainkat és a több érzékszervet aktivizáló kiállítást. Az utazó kiállítást az eredetinek megegyező játékokkal, szemléltetőeszközökkel építettük fel, hogy 5 témakörben osszuk meg tudásunkat a népi iparművészeti és hagyományos tárgyalakotó tevékenységekről.

Szemléltető eszközök, játékok

A kiállításban mindösszesen öt témakört, azaz öt népi mesterséget közvetítünk a látogatóknak, ezek a következők: mézeskalács készítés-, nemezelés-, fazekas mesterség hagyománya, valamint a hímzés és bútorfestés. Ezekhez egyrészt műtárgyakat, másrészt, demonstrációs tárgyakat, harmadrészt, interaktivitást ösztönző játékokat, szemléltető eszközöket terveztünk. Dominánsan az aktív részvételt elősegítő eszközök beillesztése volt a cél. Információs táblákra olyan leírásokat készítettünk, amik ismereteket szöveges formában közvetítenek. Ezek szakirodalmat alapul véve és szakemberek bevonásával készültek, de céljuk első sorban a tudományos jellegű ismeretközvetítés. Az információs táblákat képi illusztráció is kiegészíti a különböző mesterségekről, ami szintén hasznos információközvetítője a kiállításnak. Minden témakört külön színnel jelenítettünk meg, abból az elhatározásból, hogy jól elkülöníthetők legyenek a táblák, jelek a kiállításban.

Az információs táblák mellett szemléltetőeszközöket is beillesztettünk, amik a tapinthatóságot, formák és anyagok tapasztalati úton lévő megismerését segítik. Az érzékelésünk tapintás útján komplex, amit összefoglalóan haptikus érzékelésnek nevezünk. (Móga Sebők, 2017) Ezáltal a műtárgyak, információk és szemléltető eszközök komplexen köthetők egymáshoz a kiállításban. Haptikus érzékelésünk pont fordítva működünk, mint a szemünkkel való érzékeléskor, mikor tapintunk, először a részleteket vizsgáljuk meg és utána alkotjuk meg az egészet, míg látásunkkal előbb az egészet észleljük és csak aztán látjuk a részleteket. „A tárgyak formailag meghatározott háromdimenziós térbeli kiterjedéssel rendelkeznek, vizuálisan azonban a tárgy körvonalaival különül el a háttértől. Ép látás esetén meghatározó a tárgyra legjellemzőbb, egy pillanat alatt megragadható, vizuális körvonalforma, például az asztal oldalnézete, a ház előlnézete. A látássérülteknél azonban a haptikus formaérzékeléskor a részletről részletre haladva megtapintott háromdimenziós forma egy más formaélményt hoz létre.” (Móga Sebők, 2017, old.: 87.) Ezeket a szempontokat mindegyik tapintás alapú játékfejlesztés esetében szem előtt tartottuk és függetlenül attól, hogy fogyatékos vagy nem fogyatékos látogató használja másfajta megtapasztaláshoz vezetnek, mint a megszokott múzeumi kiállítások.

A játékokat ma alkotó népi iparművészek maguk találták ki a projekt során továbbképzésen tanultak mentén, így a kontrasztos megjelenítést és például a stabilitást is szem előtt tartva.

A kiállításba szervezett múzeumpedagógiai foglalkozásokon a gyengénlátó- és nagyothalló gyermekekkel teszteltük a játékokat, demonstrációs tárgyakat, melyek mindenki számára egyaránt segítenek összpontosítani a különböző érzékelési formákra.

Fazekasság

A kiállításban a fazekasság témakörhöz két szemléltető, interaktív játék készült, melyet Bangó Aliz fazekas, népi iparművész tervezett és készített el. Az egyik eszköz a tapintás alapú ismeretszerzésre összpontosít, míg a másik tudás és információ közvetítésére alkalmazható. Mindkét szemléltető eszköz a kiállítás részeként jelenik meg. Az elkészítésének és funkciójának szempontja volt, hogy mozgítható legyen, viszont kellően stabil is. A ToMiMEUs projekt céljaként olyan eszközöket kívántunk elkészíteni, melyek többféle érzékelésre alkalmasak, így egyik legfőbb szempontunk ezeknél az eszközöknél a tapinthatóság lett. Ahogy Bangó Aliz a tervezéskor megfogalmazta, „a gyerekek számára tapintható, ismeretszerzésre használható eszközök élményt, információt nyújtanak, interaktivitást kínálnak és játékosan feladatot adnak. Egyéni látogatók számára relaxáció és rekreáció élményét adhatja a fazekasagyagból készült, tenyérynyi csempék. Mintázatában organikus, rusztikus, egyszerűtől a bonyolult felé haladó sorozat. Felületük különböző textúrájú, az ingerküszöb figyelembevételével kidolgozott eszközök. A csempék, mintájukon kívül anyagukban is különböznek. A foglalkozás során „kakukktózás” (habkarton, karton) is bekerülhet a kerámia csempe helyére. A megszokottól eltérő textúrák, az ellentétes felületek változatos tapintási ingereivel, fenntartják a gyerekek érdeklődését. Különböző érzéseket válthatunk ki a felületek kiválasztásával. Ha például sima csempe után lenyomat nélküli mázas kerül, majd ismét sima, a gyermek relaxációs- rekreációs változásokat tapasztalhat meg. Más csempéken a geometrikus vonalak vezetik a kezüket. Szem előtt kell tartani, hogy a túlzásba vitt tapintási és változatos inger hamar megunható. A játék mellett a fazekasmesterség megismerésére is irányíthatjuk a látogatók figyelmét. Elemezhetjük a forma- és díszítőkincs ezer arcát.” (Gál, Bangó, Farkas, & Megyeri, 2020, old.: 51.) A szemléltető eszközök megalkotásakor Bangó Aliz tudatosan használta az agyagból készült tárgyak felületének kialakítását, mintázatát, hiszen haptikus érzékeléskor a felületek érdekessége, az anyagok hőmérséklete és természetesen a formája kiemelkedő szerephez jut. (Móga Sebők, 2017) A fazekasmesterség díszítőművészetének bemutatásához használt szemléltetőeszközön megjelenített díszítési módok párhuzamba állításához műtárgyakat is beillesztettünk a kiállításba, így itt összekapcsolható a szöveges-, a tapintás alapú ismeretszerzés a műtárgyi bemutatással. A cipőforma szemléltetőeszközök között lehet tapintani áttört-, mázazott-, karcolt-, rátétes-, abroncsos díszítésűt és egy fekete kerámiát is. A bemutatásra választott műtárgyak között ugyanezen díszítési technikákat lehet megtekinteni, így a látottak és tapintás által érzékeltek könnyebben összekapcsolhatók.

Érdemes kiemelni a műtárgyak közül a kisméretű miskakancsót, más néven Miska, Mihók, Boros Miska, Korhely Miska, Szomjas Miska alakját, aki a kiállított formában csak egy kicsinyített mása az eredetileg emberfejú, süveges borosedénynek. Alakja egy magyar huszárt formáz. A miskakancsó a köz- és magángyűjtemények kedvelt darabjai közé tartozik, egyike a legnépszerűbb magyar fazekasmunkáknak. Miskakancsót hagyományosan csak az Alföldön készítettek. Az első darab Hódmezővásárhelyről való, 1824-ből. Ezt követően terjedt el más alföldi központokban, így elsősorban Mezőcsáton, Tiszafüreden, valamint Mezőtúron. A miskakancsót a néprajzkutatók csak a 20. század elején fedezték fel. Elterjedésében és népszerűségében Hadik András huszársainak poroszok elleni dicsőséges hadjárata is közrejátszott, amikor 1757-ben még Berlint is megsarcolták. A miskakancsók gyakori szereplője a kígyó, amely sok borosedény díszítésében megtalálható. A kígyó a hiedelem szerint speciális tudású állat, mely örök élettel bír.

Mézeskalácsosság

A ToMiMEUs projektbe több önkéntes kézműves, népi iparművész mézeskalácsos is bekapcsolódott, így ötleteikkel tovább bővítették a kiállítás ezen témakörének játékos bemutatását. A mézeskalácsos szakma képviselői Seregély Mirtill, Dávidné Szmelo Judit különböző formájú, mintázatú, díszítésű mézeskalácsokat készítettek szemléltetésre, melyek a térben megtapinthatók, illatozhatnak. Ehhez keményebb, kevésbé sérülékeny tésztával dolgoztak. Seregély Mirtill mézeskalácsos és Kövér György fafaragó (ütőfa készítő) közös elképzelése a csukott szemmel játszható pecsételő és mézes párosító játék, ahol a homorú és domború azonos formák keresése ujjaink érzékelésével történik. A kiállítás egyik legkedveltebb játéka a mézeskalácsmemória, amit a játék élménye mellett a kellemes illata miatt szeretnek a látogatók. Négy fűszer (ánizs, fahéj, gyömbér, szegfűszeg) felismerésénél a szaglásunkra összpontosíthatunk. Bár a kiállításban megkóstolható mézeseket nem helyeztünk el (a mézeskalácsok nem fogyaszthatók, csak tapinthatók és illatozhatnak), a múzeumpedagógiai foglalkozások során gyakran készítünk friss mézeskalácsot, melyet a gyerekek nagy örömmel ízlelnek és fogyasztanak el, így jó kiegészítője lehet a közös sütés a kiállítási élménynek.

Érdekes a mézeskalács formák sokszínűségét is megvizsgálni. A Szent Miklós és Krampusz alakja gyakori forma volt az ütőfás technikában. Többféle faragott forma mutatja Szent Miklós legendáját, így előfordul olyan édesség, melynek a kezében három aranytallér segíti az alak beazonosítását. A Krampusz mézeskalácson a gyermek alakok egy kevésbé elterjedt legenda változatáról tanúskodik. Az ütőfákban leképezett legendákról bővebben itt lehet olvasni: https://www.ldm.hu/hu/blog/szent-miklos-puspok-alakja-legendai?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR6De7XqgY4SIT5t0Z9ZpitsDUTqAaW3NvkpA5Ird7V-8SxbT41YFVk9cSgf6A_aem_YelqAY1smdD3kUfdS7liJA

Seregély Mirtill az itt látható videóban mutatja meg, hogyan készül az ütőfás mézeskalács: <https://www.facebook.com/hagyomanyokhaza/videos/k%C3%A9zm%C5%B1veskedj-vel%C3%BCnk-%C3%BCt%C5%91f%C3%A1s-m%C3%A9zeskal%C3%A1cs/386102486639290/>

Dávidné Szmelo Judit pedig egy cukormázzal írókázott mézeskalács házat készít ebben a videóban: <https://www.youtube.com/watch?v=UI25wNa5JiY>

A kiállításban elhelyezett Formapárosító játék menetét itt lehet megnézni: <https://www.youtube.com/watch?v=QmkMgoLvtKk>

A kiállításban elhelyezett Formakereső játék menetét pedig itt lehet megnézni: <https://www.youtube.com/watch?v=QmkMgoLvtKk>

Nemezelés

Dobinszki Csilla nemezkészítő népi iparművész a ToMiMEUs projekt keretén belül összesen kettő játékot fejlesztett ki a múzeumpedagógiai foglalkozásokhoz, amiket a kiállításba illesztettünk be. Párban játszható társjátékot tervezett és készített el, amelynek lényege, hogy csukott szemmel egy útvesszőn kell a látogatónak az ujját végig vinnie különböző akadályokat keresve, kikerülve. A másik játék szerint olyan nemezlapokat készített, melyeken különféle nemezdíszítési technikák mutathatók be. Minden technikából két darab egyforma nemezlap készült, így demonstrációs eszköz mellett memóriajátékként is funkcionál. A tapintás alapú memóriajáték egyúttal fejleszti a kommunikációt is, ahol szavakkal szükséges megfogalmaznunk azt a formát, mintát, amit kezünkkel érzékelünk.

Nemezeléssel változatos tárgyak, játékok, használati eszközök készülhetnek. Ezek közül egy baba elkészítését a következő videóban Németh Bea mutatja be: <https://www.youtube.com/watch?v=jDqrmUk6aNk>

Dobinszki Csilla pedig megmutatja, hogyan készíthető el akár kisebbekkel is egy nemezelt tulipán:
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=oOgERMOaYw4>

A Nemezútvészítő játék menetét itt lehet megnézni:
<https://www.youtube.com/watch?v=MqVjGg34UXQ>

A Nemezmemória játék menetét pedig itt lehet megnézni:
<https://www.youtube.com/watch?v=geQnPXG4c88>

Bútorfestés

Ament Éva népi iparművész bútorfestő a kiállításba több játékot és szemléltetőeszközt is tervezett, készített. A festett kirakó kialakításában is kontrasztos, mélyített, hogy a beillesztés könnyebb legyen. A rablópandúr szintén tapintásunkkal érzékenyít, hiszen a mélyített társasjáték alap a bábuk pozícióját és helyét kijelöli, illetve a bábuk is megkülönböztetett módon kerültek kialakításra. Ebben a játékban a cél az ellenfél lépésképtelenné tétele. Kihívást jelenthet a játékot csukott szemmel is lejátszani.

A párban játszható Rablópandúr játék menetét itt lehet megnézni:
<https://www.youtube.com/watch?v=rnsAeVsdQAQ>

A kiállítás témájához igazítva szükséges említést tenni az ácsolt ládák és tulipános ládák kialakításáról, különbségéről. A kelengyéládák korábbi, ősből mintákkal díszített változata az ácsolt láda. Az ácsolt láda a Kárpát-medencében egyik legrégebben használt bútordarab. A deszkákat, oszlopokat fejszével hasították, faragták. A vízszintes deszkák zsindeleszerűen csúsztak egymásba. Általában bükkfából, ritkábban tölgyből készültek. Díszítése geometrikus, mértanias, melyet fa körzővel (cirkelvel) véstek a ládára. Nem csak a készítés, hanem a mintázat is középkori. Az ácsolt szekrények díszítésében állati ábrázolás nem ismert, az emberábrázolás viszont gyakori. Az emberalakokat gyakran Szűz Mária, Szent József, Ádám és Éva, illetve gyermek Jézus alakjával magyarázták. A női emberábrázolások félköríven állnak, ezt egyesek szoknyaként értelmezik. Egyenlő szárú keresztnek gyakori a páros (szimmetrikus) előfordulása. Életfa geometrikus formában jelenik meg. A dőlt kereszt pedig férfi szimbólum. A medvefüles díszítés az év körforgását, az élet ritmusát jelképezi.

Gyenes Tamás fafaragó, népi iparművész a kiállításba kifejezetten olyan ládát készített, melyet a látogatók szét is szedhetnek, össze is építhetnek.

Szétszedés lépései	Összeállítás lépései
Tető csapokat kiszedni	Bal oldalt földre fektetni
Tetőt levenni	Fenek deszkákat a résekbe tenni
Láda testet bal oldalára elfektetni	Előfal deszkákat beilleszteni
Felső csapokat körbe kiszedni	Csapokat betenni
Jobb oldalt levenni	Hátfal deszkákat beilleszteni
Csapokat kiszedni	Csapokat betenni
Hátfal deszkákat kivenni	Jobb oldalt rátenni
Csapokat kiszedni	Felső csapokat betenni körbe
Előfal deszkákat kivenni	Láda testet lábra állítani
Fenekdeszkákat a résekből kivenni	Tetőt beilleszteni
	Tető csapokat betenni

Igazi csapatmunka a jelöléseket értelmezni és összeépítéskor a csapokkal összefogatni a ládát. A kisebbek még bele is állhatnak, bújhatnak, hiszen a láda kialakítása kifejezetten teherbíró forma. Ezzel hozható párhuzamba Ament Éva festett ládája is, ami már az asztalos munka példája, nem szegekkel, csapokkal rögzített ládaforma. A festés pedig már az elhíresült tulipános díszítés színvonalas példája.

A bútoringálást, virágozást, tulipánózást maga az asztalos végezte, ezért is nevezték őket virágos asztalosnak. Asztalos ládák színei és díszítettsége koronként és tájegységenként, néprajzi csoportonként változott (pl. hartai, gömöri, kalotaszegi, sárközi stb.) A szekrények, ládák elsődleges funkciója a menyasszonyi kelengye tárolása volt.

Hímzés

A magyar tájegységekre jellemző hímzések mind színükben, szimbolikájukban, technikájukban eltérőek, így a kiállításban arra semmi esetre sem vállalkoztunk, hogy ezt a sokszínűséget prezentáljuk és elemezzük. A Magyar Népi Iparművészeti Múzeum gyűjteményében olyan textíliák kaptak helyet, melyek egyrészt őrzik a tájegységekre jellemző mintakincset, másrészt pedig a kialakult mintakincset alapul véve modern formában újra gondolt alkotások. A tájegységek közül a kalocsai, kalotaszegi és a matyó hímzésvilág kapott nagyobb ismerettséget, hiszen ezek igazán színesen és gazdagon díszítettek. Ebből kiindulva ehhez a három típushoz válogattunk. Két műtárgy közül a matyó kötény a rajta szereplő rózsával széles körben ismert. Annak különlegességét, hogy a matyók viseletében a férfi öltözetben is megjelenik ez a textília fontosnak tartottuk hangsúlyozni. A kalocsai kötény esetében már a színes, sokak által ismert változatot emeltük ki. A különféle virágmotívumok használata Kovács Jánosné Király Ilus nevéhez szorosan köthető, aki kalocsai fölműves családból származott, tizenhárom éves korától kézimunkázott. Mivel azonban sokat dolgozott a mezőn, jól ismerte a különféle vadvirágokat, mintáihoz egyre inkább ezeket használta fel. Így alakította ki természetközeli ábrázolásmódját, a régi kék-piros színhasználat helyett minden virágot a maga színével hímzett ki. Király ezért tekinthető a kalocsai hímzőművészet megújítójának, az úgynevezett ókalocsai hímzésben az ő ötlete nyomán tűntek fel a valódi, harsány virágszínűk és az új virágmotívumok, amelyeket ma világszerte kalocsai hímzésként ismerünk. Általa kerültek a minták közé a pipacsok, ibolyák, margitvirágok, szegfűk, árvácskák, szőlőfürtök, csillagvirágok, gabonafélék, paprikák, sarkantyúvirágok, amelyek korábban nem fordultak elő sem hímzéseken, sem pingálásokon, de új formát adott a korábbi hagyományos virágoknak is (liliom, rózsza, nefelejcs). Király Ilus alkotói munkája szép példa arra, hogyan hatott a környezet a népművészetre.

A lendületes vonalvezetésű kalotaszegi hímzést, más néven írásos hímzést választottuk arra, hogy tapintható formában lehessen a kiállításban a textildíszítésről ismeretekhez jutni. Eperjesi Lászlóné Paranoi Mónika népi iparművész hímző ezt a hímzésteknikát találta a legalkalmasabbnak arra, hogy játékot alkosson, mely az érzékelési formákat összekapcsolja. A négyzetes lapokra hímzett minták érzékelését a vastagabb fonal segíti. A vékony fonal kevésbé alkalmas az apró minták vonalak tapintás alapú érzékelésére. Az írásos minták kiemelése (madár, tulipán, szarvas, virág) a kontextusból (teljes párna vagy asztalterítő hímzéséből) a beazonosíthatóságot segíti és egyúttal egy motívum értelmezésére irányítja a figyelmet. A játék a tapintás és látás összekapcsolására használható, a szokványostól eltérő érzékelést (látjuk, majd tapintjuk felcserélésével) segíti. A játék kidolgozása azonban elsőre nem lett sikeres, a játék tesztelésekor többen is kudarcot vallottak abban, hogy a minta tapintásával párhuzamosan felismerjék a mintáról készült fotót. Ennek oka eredetileg az volt, hogy a textil takaró alatt a minták összekeveredtek, elfordultak és fejfelé lefelé érzékelve nehezen beazonosíthatóvá váltak. Ezért kerültek a lapok aljára végül gyöngyszemek, hogy a helyes pozícióval segítse a játékot és sikerélményhez vezessen. A játék nehezebb része a rajzolás, hiszen az agyban tapintás alapján leképezett képünk sok esetben nem teljes, nem pontos. A játék ezen változata egyrészt fejlesztő hatású, másrészt rávilágít arra, hogy különböző mértékben támaszkodunk az érzékelési formákra (látás, tapintás).

A Mintarajzoló játék menetét itt lehet megnézni: https://www.youtube.com/watch?v=rtINwC_E-Fs

Szakirodalmi háttéranyag

Fazekasság

Egyetemes történeti vonatkozás

„A kerámia használatának kezdetei a régmúltba nyúlnak vissza.” (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 113.) Az újkőkorból (i.e. 4000-2500) lezajlott életmódváltás – a földművelés elterjedése a mezőgazdaság kialakulásának időszaka. A megtermelt gabona és élelmiszer tárolására szükség volt edényekre. Nagy változást jelentett az életmódban az agyagedények megjelenése, melyeket a tároláson kívül főzésre is elkezdtek használni. Az égetett agyag- vagyis cserépedények művészetét a közösségek alakították ki. Egyes típusokon ember- vagy állatalakokat (szarvas, kecske, juh), jelenítettek meg. Másokon fekete és fehér földfesték nyomait fedezték fel a régészek. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 115-116.)

A fazekaskorong használata az i.e. 6. században terjedt el. Nem szorította ki a korábbi edénykészítési technikákat, de hatékonyabbá és termelékenyebbé tette a fazekasmunkát. „Bár a fazekaskorongot a szkíták révén ismerték meg a Kárpát-medencében, általánosan a kelták terjesztették el.” (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 118. o.) Kétszátú égetőkemencéjük révén az addiginál jobb égetést tudtak produkálni, a korong révén edényeik kidolgozottabbak és formásabbak voltak. A geometrikus díszítványokat felváltotta a lendületes, görbe vonalak játékosága és a bepecsételt, körömmel benyomkodott minta. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 118.)

Magyar történeti vonatkozás

Vitathatatlan, hogy a magyarság a honfoglalás előtti időkben ismert és készített cserépedényeket, például cserépbográcsot. A 10-12. század közötti időkben a harkatechnikával készült edénytípusokra utaló nyomokat véltek felfedezni a régészek. Idővel a városi fazekasság erőteljes fejlődésen ment keresztül: jobb minőségű, tisztított agyagot használtak és megjelent a lábkorong használata a készítési technikában. 15. századra már sokféle edényforma alakult ki (háromlábú lábas, korsók, kancsók, fazekak). (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 120-122.) 16. századi magyar kerámia virágos, ágas díszítványei mellett megjelentek az állatok (madár, szarvas) ábrázolásai is. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 125.) 18. században már a készítés technikájában és a díszítés formájában is fejlődés mutatkozott. A magyar népi fazekasságra nagy hatással voltak a törökök, a habánok és a szászok, akik révén nemcsak új díszítőelemek, hanem új formák is meghonosodtak. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 126-127.) A fazekasmesterség szinte minden területen jelen volt, sőt volt olyan – mondókában is megörökített – település, ahol minden lakos ezzel a mesterséggel foglalkozott. „Ez a falu Madaras, / hol a pap is fazekas.”

Fazekasközpontok főként olyan helyeken alakulhattak ki, ahol jó minőségű és kellő mennyiségű alapanyag állt rendelkezésre. Ilyen központok lehettek a Felvidéken többek közt Bélapátfalva, Hollóháza, Sárospatak. Az Alföldön Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Tiszafüred, Debrecen, a Dunántúlon pedig, ugyancsak a teljesség igénye nélkül: Csákvár, Tata, Szekszárd, Siklós.⁴

Az anyagról

Az agyag sajátos tulajdonságú földféle. Az agyag száraz állapotban kemény, de víz hatására felázik és tézszerű, gyúrható lesz. Így kézzel könnyen formálható, felvett formáját száradás után megtartja. A szárított agyag vízzel újra felpuhítható. Magas hő hatására megkeményedik. Az égetett agyag, vagyis a cserép már nem felpuhítható. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 17-18.)

⁴ Vö.: Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Mezőgazda. Budapest, 1998. 129-177. o.

Tisztaságuk szerint megkülönböztetünk:

- tűzálló agyagot: sima tapintású, szürke vagy barnás színű, kiégetve fehér vagy világossárga színt kap.
- fazekasagyagot: kevésbé tiszta, homokot tartalmaz, nem tűzálló, sárgára vagy vörösre ég.
- téglagyagot: durva, homokkal, mésszel kevert. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 17.)

Az agyagot általában helyben, lakóhelyhez közlőrl szereztek, nem volt érdeemes messziről hozatni. A fazekas némelykor a talaj felszínéről bányászta, de gyakran több méter mélységből kellett kiásni. A fazekasnak nagyon kellett ismernie az agyagot, nem csak a színét, a tapintását, hanem még a szagát és ízét is. Az agyag előkészítése hosszadalmas volt, melyet a fazekas maga végzett. Az agyagrögöket többször megtörték, később agyagörlővel dolgoztak. Ezután az agyagot megöntözték, majd egy vászonra vagy deszkára téve körkörösén megtaposták. Rögöket készítettek az agyagból, felhasználáskor mindig akkora darabot dolgoztak át, amekkorát aznap fel akartak használni. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 21.)

A készítés folyamata

„Az agyag, mint nyersanyag a kész termékig az alábbi utat járja be: előkészítés, formaadás, szikkasztás (szárítás), retusálás, díszítés, szárítás, első égetés, mázazás, második égetés.” (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 36.) Az agyag megmunkálása történhet szabad kézzel és szerszámokkal. Kezünkkel formázhatunk marokedényt vagy készíthetünk spiráltechnikával felépített edényt.⁵ A legismertebb készítemi lehetőség a korongolás, amelyhez a kéz ügyessége és sok gyakorlás szükséges. Az agyagrögöt rá kell csapni a korongra, amit sebes mozgásba kell hozni; hajtani kell. Nedves kézzel az agyagot a korong közepére kell szorítani tömör pogácsaformának. Ebből kezdetünk el valamilyen edényt formálni. Retusáláskor vizes szivaccsal kell áttörölni a korongolt agyagedényt. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 45-48.) A kiégetett agyagok megváltoztatják a színüket. A tiszta agyagok fehérre, szürkés- vagy sárgásfehérre égnak ki, a sárgára színezett agyagok vörös színt kapnak az égetéstől. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 18.) Edények felületét díszíthetjük rátéttel, karcolással, festéssel. Egykor a fazekasok maguk állították elő festékeiket és mázaikat. Ahány agyag, ahány fazekas, annyiféle biztos recept és keverési arány alakult ki. (Csupor & Csuporné Angyal, 1998, old.: 23-24.)

A vásárok vonatkozásában

„Halomszámra állt a vászonfazék a hódmezővásárhelyi vásáron, amint ezt az első világháború előtti években Plóhn Lajos lefényképezte. A karcagi „tót edény”, „tót fazék” árusítását szakszerűen beszélte el az 1950-es években Kántor Sándor karcagi fazekasmester: „Ott Gömörben vagy hét falu van egymás mellett, ahol könnyű tűzálló fazekat csináltak, vászonfazekat, kívül mázatlant, csak a széle volt vastagon mázolvá és a belseje leheletvékonyan. Minden évben aratás után megjelent Gömörből a suhai bíró, Kovács János, és valósággal vagonszámra hozta az edényt. Két-három vagonnal, amit a faluban adtak össze. Fazék is volt benne, különböző méretben, de néhány 30-40 literes csigafőző fazék is akadt. Kisebb mennyiségben tót kantát is hoztak és kerek hurkasütő tepsit. De fő árucikk a fazék volt. [...] A fazekaskereskedelemre vonatkozóan a Jolsvától délre eső falvakban Márkus Mihály gyűjtött adatokat. Öreg süvéteiek elbeszélése szerint régebben távolabbi vidékekre eljártak. Szokásban volt, hogy a mester otthon dolgozott, és a felesége árulta a cserepet, egyedül járt valami kisfiúval vagy saját gyerekével szekéren. [...] E többszörös kutatás után dokumentálni lehet a kocsira való rakodás

⁵ Vö.: Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Mezőgazda. Budapest, 1998. 36-41. o.

módszereit. A „somogyi” kocsit elő kellett készíteni, a rakodóteret megnagyobbítani, két kast tettek rá és elől-hátul saroglyát, a hátsó, hajlított ívű saroglya neve somogyi saroglya. Két kemence edényt tettek fel, 9-11 rendnyit. A nagyobb teherbírású edények alulra kerültek, a nagyedények és a laposedények a kocsi tetejére, nehogy a hosszú, rázós úton összetörjenek. Fontos volt, hogy a fazekas tudja: hol, mit keressen az edényeket letakaró ponyva alatt. [...] A vásári árut tanulságosan különbözteti meg a somogyi faluzásra szánttól Czugh Dezső (1954; 1955; 1959). A vásározó fazekasok több mázat használtak. Igényesebbek voltak az agyag megválasztásánál is [...] Változatosabbak a formák, bővül a választék, az edények többsége most már nem fazékféleség, hanem bögre vagy pohár, tál, tányér, kuglugsütő vagy huppsütő, lábos, vajrázú, bogrács. A mázatlan edény a vásárokon kevés, oda főképp mázas edényt vittek.

A vásárokon a fazekasok sora külön utcát alkotott, ahol a lepakolás helyét illetően szigorúan meghatározott sorrend uralkodott. [...] A cseréptárgyakat úgy rakták ki, hogy elől a kisebbeket, hátrább a nagyobbakat tették.” (Paládi-Kovács, old.: 586-590.)

„A fazekasok cserépedényeiket szalma közé rakva fuvarozták, és a vásártéren vagy a piacon a földre kirakva árusították. Általában terményt, ritkábban pénzt kaptak érte.” (Selmeczi Kovács & Szacsvey, 2003, old.: 40.)

Mézeskalácsosság

Egyetemes történeti vonatkozás

A méz az egyik legértékesebb alapanyag, az emberiség történetében sokáig az egyetlen ismert édesítőszer volt. Az ókorból származó leletek szerint a mézet tésztákhoz, lepényekhez használták. Az egyiptomiak a lisztet a mézsörbe keverték, így gondoskodtak arról, hogy megkeljen. (Papné Szabó, old.: 3.) A görögök halottjaik szájába mézes süteményt tettek, hogy az alvilág kapujában Cerberusnak adhassák. A rómaiak lakomáikon mézes gyümölcsöket, répát, fokhagymát szolgáltak fel a tészták mellett. Isteneiknek ajánlották az állatformájú mézeskalácsot áldozati ajándékként. (Tar, 1994)

A mézkészítés, méhviasz-gyertya és mézsör készítés kezdetben ugyanabban a kézműves műhelyben folytatható. Legtöbbször Európa kolostoraiban foglalkoztak méhészettel, viaszgyertyák és mézessütemények készítésével. (Tar, 1994) Mézeskalácsot először egy 11. századi nürnbergi feljegyzésben említik önállóan. Nem véletlen, hogy Németországban alakultak meg az első mézeskalácsos céhek is, innen indultak termékeik európai hódító útjukra. (Ács-Fehér)

A mézeskalács drága sütemény volt, a méz és a külföldről behozott ízesítő fűszerek, a fahéj és a szegfűszeg miatt. Nemcsak finom ízt, változatos formát is követeltek tőle. A férfi mézeskalácsosok legtöbbször maguk készítették a formákat is. Ezek egyediek, szépek magas színvonalúak voltak, így a bábsütőforma, a verőfa, egyik legnemesebb iparművészeti kincsünké vált. (Papné Szabó, old.: 6.)

Magyar történeti vonatkozás

Magyarországon az Aquincumi ásatások során találtak több mézeskalács-sütésre használt, égetett cserépfarmát. A 15. században, Mátyás uralkodása idején terjedtek el ezek a finomságok, amikor rengeteg új fűszer is megjelent a Kárpát-medencében. (Tar, 1994)

Maga a mézeskalács az erdélyi szászok közvetítésével jutott el Magyarországra. (Petrits & Komfár, 2010, old.: 3.) A magyar mézeskalácssütő mesterek egyedi, fából faragott ütőfákat használtak a tészta készítésekor. Mind a faragás, mind a minta kimunkálása egyedi, művészi tevékenységként értékelhető,

ezért a mézeskalácskészítők nagy becsben tartották az ütfőiket, amelyek legtöbbször apáról fiúra öröklődtek. (Szabadfalvi, 1962, old.: 98.)

Mézespogácsa szavunkat 1554-ben, a mézesbábot pedig 1587-ben készült iratokban lelhetjük fel. Korabeli leírások szerint a 15-16. században már Pozsonyban és Sopronban is dolgoztak mézeskalácsosok. Egyre több céh is alakult: 1681-ben Pozsonyban, 1713-ban Debrecenben, 1719-ben Budán, 1724-ben Besztercebányán, 1727-ben Kassán, 1824-ben Pécsen, 1832-ben Újvidéken, 1834-ben Pesten. (Tar, 1994)

Híres magyar mézeskalácskészítő és ütfőfaragó mestereink Beliczay Imre, aki a 19. században tevékenységével fellendítette az akkori mézeskalácsosságot (Papné Szabó), Debrecenben élt az egyetlen alföldi formafaragó Szikszay Sándor (Weiner, 1954) és ebben a városban tevékenykednek máig is a Radics család leszármazottjai. Szekszárdon működött és itt vált ismertté a Petrics család, akik gyertyát és cukorkát és egyéb édességeket is készítettek. (Mezeskalacs.hu, dátum nélk.)

„Sokfelé, mint például Tordán, Karcagon, Kézdivásárhelyen, Marosvásárhelyen, céhen kívüli nők gyakorolták ezt a mesterséget, akiket többnyire a kicsinyítő pogácsasütő névvel illették. A céhen kívülieket kontároknak nevezték mesterségüktől függetlenül.” (Tar, 1994) Erdély leghíresebb mézeskalácsos műhelyei Brassóban és Nagyszébenben működtek. Ennek a tájegységnek a leghíresebb terméke a „tordai pogácsa” volt. (Tar, 1994)

A mesterség hanyatlását a 19. században megjelenő cukorgyártás és cukrászat okozhatta.

A 21. században azonban újra reneszánszát éli a mézeskalácsosság, és közel 70 mester vallja magát mézeskalácskészítőnek országszerte.

Formák és alakok

„A faminták ősei valószínűleg a rómaiak által használt cserépminták voltak.” (Tar, 1994) A formák jelek és alakok szimbolikus jelentést is hordozhattak, „ezért találkozunk a régi famintákon istenek, szentek, nagy emberek, fejedelmi jelvények ábrázolásával és különböző foglalkozások vagy akár az évszakok megjelenítésével”. (Tar, 1994) A felvilágosodás hatására világi tárgyú ábrázolások is megjelentek. „A mézeskalács, mint népszerű árucikk, igen korán vált a propaganda eszközévé. A nürnbergi választófejedelem megválasztása előtt, saját képmásával ellátott mézeskalácsokat osztatott szét, később ezt utánozta Habsburg III. és IV. Ferdinánd, valamint Lipót, akiket a tizenhetedik század derekán koronáztak királlyá Pozsonyban.” (Papné Szabó, old.: 6.)⁶A mézeskalácsosok csaknem minden vásáron, búcsún, piacon ott voltak sátraikkal.

Legjellegzetesebb termékeikhez mind szimbolikus jelentés is fűződik. Népszerű volt és alapformának tekinthető a kerek alakú debreceni tányér, a kishű kedvenc vásárfiája a lovast ábrázoló huszár és kard. A pólyást utánzó babát pedig az ifjú menyecskéknek vitték, a szív formát pedig a szerelmes legények vásároltak ajándékba a lányoknak.

Régi mézeskalács különlegességek, amik már feledésbe merültek: a puska, a maszkos férfialak (az „ijesztő”). Karcagon az asszonyok sütöttek különleges térbeli mézeskalácsokat is, például bölcsőt, papucsot, korsót, mézesbotot, pipát. (Szabadfalvi, 1962, old.: 117-118.)

⁶ Vö.: Beliczay László: A méz ipari feldolgozása mézes sütemények, Budapest 1960.

A mézeskalácsformákban mindig a kor adott művészeti stílusához igazodtak, a kor meghatározó alakjait is ábrázolták ilyen módon. A 19. században, amikor már a vásárlóközönség főleg a parasztokból állt, az ábrázolások között a híres betyárok képeit Angyal Bandit, Sobri Jóskát, és Milfajt Ferencet, de a szabadságharc jeles alakját Kossuth Lajost is megtalálhatjuk. (Szabadfalvi, 1962, old.: 117.)

Így készül....

Remek illatú, azonnal puha mézest készíthetünk Dávidné Szmelo Judit népi iparművész mézeskalácskészítő receptje alapján:

Vegyél 80 dkg lisztet, 35 dkg porcukrot, 5 dkg margarint, 4 egész tojást, 4 evőkanál mézet, 2 csapott evőkanál szóda bikarbónát, egy evőkanál mézeskalácsfűszerkeveréket. Szitáld át egy nagy tálba a lisztet, a porcukrot, a szóda bikarbónát és a fűszereket. A margarint olvaszd fel, és keverd bele a mézet. Ebbe a keverékbe tedd bele a tojásokat és kavard össze. Gyúrd össze, dolgozd ki jól, szép fényesre, és fél órát vagy egy napot pihentesd a hűtőben. A tésztából kisebb adagokat nyújtsd ki fél cm nagyságúra gyúródeszkán nyújtófával, szaggasd ki bádogformákkal, és 180 fokon 6-7 perc alatt süsd meg.

A jó mézeskalács egyik titka a pihentetésben rejlik, amikor is a lisztben lévő keményítő csökken és átalakul invert cukorrá.

Hányféle a mézeskalács?

Tésztafajták szerint ismerjük az mézestésztát, amit az ütőfákhoz (verőfákhoz) használnak, a lédig tésztát, ami nagyon édes és sok sütőporral készült és ejzolt tésztát, amibe méz nem kerül csak cukor, ezért a színe is fehér.

Díszíthetjük tojásfehérjéből készített mázzal írókázva, tehetünk rá rátétként különböző magokat és aszalt gyümölcsöket. Ma már kevésbé ismert a drukkolás, amikor olyan fadúcot használnak, amiben a minta rézlemezekből van kirakva, ezt nyomták bele a tésztába, vagy a pingálás, amikor színes mázzal ecsettel festik meg.

Írókázáshoz mázat mi is készíthetünk:

Ennek hozzávalói: egy vagy két tojás fehérjéje, 25-30 dkg porcukor, pár csepp citromlé.

A tojásfehérjét elkezdjük keverni és beleszítálunk fokozatosan 25 dkg porcukrot. Ha nem elég kemény, akkor még a maradék 5 dkg-ot is hozzáteesszük. Ha kész, hegyes zacskókba töltjük, melynek végét kivágjuk és ezzel díszítjük, írókázunk a már megsült mézeskalácsainkat.

A mézeskalácsosság és az irodalom

„A mézeskalácsosság a legszellemesebb mesterség. Nem a Merkur patronátussága alatt áll az, hanem az Amoré alatt. Csupa merő szerelem, csupa incselkedés. Nem is mesterember a mézeskalácsos, hanem poéta. Hangulatot ébreszt, mosolyt fakaszt az ajkakon, elpirulásra kényszeríti az arcokat a süteményeivel, mint az a gondolataival. Úgyszólván a szájába rágja a vásárlónak, ötletekkel látja el, hogyan legyeskedjék, csintalankodjék a fehérnépek körül. Ott van a mézeskalács-szív – egy kis célzás; mandulával kirakott lovas – egy kis jóslás; pólyásbaba vagy csak a bölcső – egy kis szemtelenkedés. Hanem ha az apa veszi, minden figura csak nyalánkság.” (Mikszáth, old.: 132-133.)

Fűszerszámok

„Fahéj: Egyike a legrégebbi ízesítőknak. Ceylon szigetén, valamint Kínában a vadon előforduló vagy a termesztett fák ágairól lefejtett, sötétbarna színű fűszer. Vágott darabokban vagy őrölt állapotban árusítják. Illóolajat, csersavat, gyantát, cukrot és keményítőt tartalmaz.

Őrölt állapotban mézeskalács, almás lepény, rétes, diós és piskótatészta, zsírban sült fánk, valamint rizsételek és tejes ételek ízesítésére használják. Egész állapotban befőttek, kompótok, gyümölcslevesek, mártások, forralt borok és egyéb italok készítésekor használják.

Gyógyászatiilag emésztésserkentő, étvágyjavító, gyomorerősítő hatása miatt alkalmazzák.

Az illatszeripar is felhasználja kellemes illata miatt.” (Romváry, 1972, old.: 47-48.)

„Szegefűszeg: Manapság főleg a trópusi Afrikában, Zanzibáron és Madagaszkáron termesztik. Mivel az elsők között került kereskedelmi forgalomba, így nem csoda, hogy – arab közvetítéssel – az ókori rómaiak konyhájában is megtalálható volt ez az aromás, illatos fűszer. Alakjuk szögre emlékeztet, innen a szegefűszeg név. Kesernyész, kissé égető, erősen aromás ízét a sok illóolaj adja. A jó minőségű szegefűszeg szétnyomva olajat enged, vízbe téve fejjel lefelé süllyed.” (Papné Szabó, old.: 23.)

„Szerecsendió: Malajziában őshonos, de hasonló éghajlaton, Indonéziában, Nyugat-Indiában, Brazíliában és Madagaszkáron sokfelé termesztik. 20 m magasra is megnövő, örökzöld fa. Az örökzöld növény neve félrevezető, mert a szerecsendiófa valójában nem diófa, és diója sem igazi dió, hanem mag, ami egy 8–10 cm hosszú sárga, húsos termésben helyezkedik el. Ezt a magot veszi körül a vörös, tagolt magköpeny. A szerecsendió kellemesen aromás, de erős fűszer, óvatosan kell használni. A termésből kifejtett magját szárítva, egészben, vagy őrölt formájában használjuk. Használhatjuk mézes süteményekhez is, de mérsékelten adagoljuk, mert csípőssé teheti a süteményt.” (Papné Szabó, old.: 23.)

„Ánizs: A Földközi-tenger mellékéről származik, de már nagyon sokfelé termesztik, így nálunk is. Már az ókori Egyiptomban is használták fűszerként; az ókori Keleten fűzetőeszköz is volt. Pannóniába a római katonák hozták be. A középkor kedvelt fűszere volt. Fűszerként szürkésbarna, 3,5–5 mm hosszú termését használjuk; ezen gyakran a kocsány is megmarad. Illata jellemző, kellemes. A köménymagra emlékeztető, de annál erősebb szagú, édesen aromás ízű fűszer. Az ánizsmagot általában egészben használjuk. Ha kell, össze is törhetjük, de mindig csak a szükséges mennyiséget, mert gyorsan elveszíti jellegzetes aromáját. Fűszerként az egész világon sokoldalúan használják, illóolajat, fehérjét, cukrot tartalmaz.” (Papné Szabó, old.: 24.)

„Kardomom: Egészben (hüvelyestül) vagy a termésfaltól mentesen, egész vagy őrölt állapotban kerül forgalomba. Illóolajat, zsírolajat, keményítőt, cukrot tartalmaz. A hüvelye háromszögletű, 15–20 milliméteres, igen vékony falú. Celláiban 10–20, egyenként 3–4 milliméter vastag mag van. A termés fala semmiféle íz-, olaj- vagy illóanyagot nem tartalmaz; fűszerként a gyengén kámforillatú, édes, fűszeres ízű magvakat használjuk. Ezek szaga gyengén kámforos, aromás. A hüvely színe zöld, fehér vagy fekete lehet. A zöldet Indiában kedvelik, a fehéret Észak-Európában, a fekete pedig Afrikában népszerű.” (Papné Szabó, old.: 24.)

„Gyömbér: Kínában már időszámításunk előtt több évszázaddal használták. A középkorban jelentős szerepet játszott a népek közötti fűszerkereskedelemben. Ma Dél-Ázsiában, Dél-Amerikában és Nyugat-Afrika tropikus tájain termesztik a sajátosan illatos, csípős, kesernyész ízű fűszert adó növényt. A növény gyöktörzse szolgáltatja a fűszert, amelynek feldolgozási módja szerint többféle változata ismert; a hámozatlan, fekete és a hámozott, fehér. Aromáját az illóolaj-, ízét pedig a gingerol tartalma okozza. Ezen kívül cukrot, gyantasavat és keményítőt tartalmaz.” (Papné Szabó, old.: 25.)

„Vanília: Eredeti hazája Mexikó. Félérett állapotban szüretelik, amikor a termés zöldes, vagy éppen sárgulni kezd. A leszedett termést először hőkezelik, szárítják, majd 8 hónapig dobozokban érlelik. A

fűszer 10-20 cm hosszú és 3-10 mm vastag toktermés. Fénylő felületű, hosszanti irányban ráncos, gyakran fehér vanília kristályok kiütnek rajta. Minőségét aromája, színe, hajlékonysága jellemzi. Magas nedvtartalmú növény, csak kiszáradás után válik törékennyé. Ilyenkor már kevésbé értékes. Vanillint, illatanyagot, vanillinsavat, zsírt, gyantát tartalmaz. Intenzívebb ízesítéshez hosszába ketté kell vágni a rudat, ki kell kaparni a belül található apró magokat, majd mind a héjat, mint a magokat az ételhez kell adni.” (Papné Szabó, old.: 26.)

Nemezelés

Mikor gyapjúval dolgozunk, megelevenednek a régi idők ázsiai, európai és magyar nemezkészítő hagyományok. Különbőféle használati tárgyakat készítettek belőle őseink és napjainkban is nagy népszerűségnek örvend ez a technika. A mesterségbeli fogások elsajátításával a mai környezet és lakáskultúrába illeszkedő, korszerű és egyedi nemeztárgyakat készíthetünk. Készülhet nemezből kabát, szőnyeg, párna, mellény, kesztyű, fejfedő, de még gyerekjáték is.

Anyagismeret:

A nemez egy különleges, ősi anyag. Állati szőrök összekapaszkodásával jön létre víz és mozgás segítségével. A leggyakoribb állati szőr, amit nemezkészítéshez használunk, az a juhok lenyírt gyapja. A kész nemez erős és tartós, véd a hideg ellen, kiváló hőszigetelő. (Vetró, 2015, old.: 9. o.) Különbőféle használati tárgyakat készítettek belőle őseink és napjainkban is nagy népszerűségnek örvend. Készülhet nemezből kabát, szőnyeg, párna, mellény, kesztyű, fejfedő, gyerekjáték, de még lakástextil is. A lehetőségek tárháza végtelen.

A gyapjú előkészítése: A juhok gyapját tavasszal lenyírják és nyírás után eltávolítják belőle a szennyeződések, alaposan kimossák. Száradás után egy különleges szerkezettel feltépkedik tincsekre. Ezt hívják farkasolásnak. Ezután a gyapjúsálakat egyirányban rendezik, fésülik, amit kártológép segítségével végeznek. A gyapjút ezután festhetjük is vagy természetes színében meg is hagyhatjuk. A megkártott gyapjú készen áll a nemezelésre. A durva szálú gyapjúból erős, tartós használati tárgyakat készíthetünk, a finom szálú gyapjú pedig könnyed kelmék nemezelésére szolgál.

A készítés folyamata:

A megtisztított és megkártott gyapjút több rétegben tesszük egymásra. Az egyes rétegek egymásra merőlegesek, így minden irányban egyformán tömörödik majd a nemez. A rétegezett gyapjút belocsoljuk szappanos vízzel, majd a sálakat óvatosan összesimogatjuk. Amikor a sálak már jól összekapaszkodtak, akkor felhengereljük és gyúrással erősítjük, tömörítjük a nemezt. Ha elérte a kívánt keménységet és méretet, akkor megformázzuk és megszáritjuk.

A nemez díszítése: A nemeztárgyakat sokféleképpen díszíthetjük funkciójuknak megfelelően. Gyakori, hogy a bőrrátét kerül táskákra, kabátokra, mellényekre. Ez esetben a díszítő funkció mellett a bőr erősíti, védi az anyagot. Számos esetben hímzés teszi gazdagabbá nemezünket. Ülőpárnáknál, takaróknál megfigyelhetjük, hogy tűzőöltésekkel erősítik a nemezlaponkat. Az öltésekkel mintát rajzolnak és vastag nemezbe behúzott öltéseknek köszönhetően a minta kidomborodik, térbelivé válik. Emellett használhatunk előnemezes díszítést, vagy alkalmazhatjuk a kirgizek szabott-varrt technikáját is.⁷

⁷ Díszítési formákról, jelentésekről bővebben: Vetró 2015

A vásárok vonatkozásában

„A gyapjú feldolgozásának szintén számtalan módját gyakorolták. Gyapjúból készült a nemez és a különböző minőségű posztó. A gubának is gyapjú az alapanyaga. Az egykor kedvelt ruhadarabot a gubacsapók készítették. [...] A nemezt dolgozta fel a süveggyártó, majd a XIX. század fordulójától a helyébe lépő kalapos.” (Selmeczi Kovács & Szacsvay, 2003, old.: 37-38.)

Bútorfestés

„A középkorban mind a nemesi, mind a paraszt-jobbági lakáskultúrában a keményfából készített bútorok játszottak meghatározó szerepet, természetesen nagy formai és technikai változatosságot mutatva a társadalmi tagolódásnak megfelelően. Amíg a felső réteg terjedelmes méretű, díszesen faragott ruhásládákkal, asztalokkal, támláspadokkal és ágyakkal vette magát körül, addig a falusi házak legfontosabb bútordarabja egyedül az ácsolt láda volt, amelyben nem csak az ünnepi ruhaneműt tárolták, hanem a csekélyke értékeiket is abban őrizték, és egyben a lakószoba díszé volt. Ezeket a ládákat régi idők óta kelengyészlákaként vitték a nők férjük házához, ezért nagy becsben tartották.” (Selmeczi Kovács, Elfeledett magyar mesterségek és népelet, 2009, old.: 189.) Ezeket az ácsolt ládákat gyakran a köznyelvben szekrényként, szuszékként nevezték meg. Az ácsolt ládák mellett az asztalosok által készített kelengyészlákák is a szoba díszévé váltak gazdagon festett motívumvilágukkal, s ládaként leginkább ezeket a tárgyakat nevezték meg. „Az asztalosmunka alapvetően puhafa, leginkább a fenyőfa deszkák fűrészszel és gyaluval való megmunkálását jelenti. Ez a foglalkozás csak a középkorban, a fűrészmalom megjelenésével, az egyenlő vastagságúra fűrészelt fenyődeszkák előállítását követően terjedt el. [...] Noha a 13. században jelentek meg az első asztalosbútorok a fejedelmi és főúri udvartartásokban, a mezővárosi és falusi otthonokban azonban csak a 16. század elejétől kezdve követhető nyomon az értékek őrzésére szolgáló kisebb ládikák, valamint a módosságot kifejező „asztalos csinálta” kelengyészlákák használata. [...] Az asztalosok szervezetileg ugyan már a 15. században elváltak az ácsoktól, mégis sokáig egymás mellett élt a két foglalkozás, mert az ácsok a hagyomány folytatásaként továbbra is készítették bútorokat.” (Selmeczi Kovács, Elfeledett magyar mesterségek és népelet, 2009, old.: 197-198.)

Ácsolt ládák

„Zsilipelt falú gerendaváz, házakhoz hasonló ácstechnikával készült. Deszkáit, oszlopait fejszével, bárdal hasították, faragták. A vízszintes deszkák zsindeleszerűen csúsztak egymásba, melyeket négy sarokpillér tartott össze. [...] Díszítésüket mértánias, geometrikus formák jellemezték, melyeket fakörzővel, „cirkliivel” húztak meg. Kutatások alapján nemcsak a készítés módja, hanem maga a mintázat is középkoron át megőrzött ókori hagyományokat mutat.” (Császi, Dr. Veres, & Dr. Zábrátzky, 2014, old.: 2.) Mintázatuk ábrázolásában az állatalakok nem, de az emberalakzatok és geometrikus díszítés a jellemző. „Az imádkozó emberalakok ábrázolását a kutatások egészen az őskorig vezetik vissza [...]. A népi ládadíszítés közvetlen előzményeit az ókeresztény temetőművészetben is megtaláljuk. [...] Az egyenlő szárú keresztnek gyakori a páros (szimmetrikus) előfordulása is. A világfa, életfa geometrikusan megfogalmazott változata, de szemlélteti a négy égtájat és a világ közepét. A dőlt kereszt férfi szimbólum. A medvefüles díszítés az éves körforgást, az élet ritmusát jelképezi, párhuzamot vonva a téli álmot alvó medve és a természet között.” (Császi, Dr. Veres, & Dr. Zábrátzky, 2014, old.: 16-17.) „A menyasszonyi ácsolt ládák felületét kivétel nélkül díszítették, növényi eredetű festékkel vagy földfestékkel színezték.” (Selmeczi Kovács, Elfeledett magyar mesterségek és népelet, 2009, old.: 195-196.) „A korábban használt vörösitést égerfa héjával végezték, majd ezt váltotta föl az enyves festékkel történő színezés, valószínűleg az ekkor már divatos asztalosmunkák hatására.” (Császi, Dr. Veres, & Dr. Zábrátzky, 2014, old.: 17.)

Gyenes Tamás fafaragó népi iparművész palóc ácsolt láda. „Bernecebarátiban a Börzsöny lábánál hagyományos módon, famegmunkáló gépek nélkül, bükktörzs hasítással, kézi vonókéssel, kézi hornyolóval kerülnek ki keze alól az ácsolt ládák. [...] Az első ácsolt ládát kelengyével együtt egy omladozó házból menekítette ki, s ez adta az alapot a mesterség megismeréséhez. Szétszedte, elemeit lerajzolta, próbálgatta a kézi hasítást, hornyolást, vésést, s elkészült az első szuszék. Napjainkra több mint ötven kisebb-nagyobb darab került ki a keze munkájaként.” (Császi, Dr. Veres, & Dr. Zábrátzky, 2014, old.: 26.)

Asztalos készítette festett ládák

„A magyar népművészet és ezzel együtt a bútorfestők motívumkincse nagyon gazdag. Leggyakoribb a környezetünkben megtalálható virágok, növények stilizált ábrázolása. Különösen kedvelt – szimbolikus jelentéstartalma miatt – a rózsza, liliom és a tulipán.” (Császi, Dr. Veres, & Dr. Zábrátzky, 2014, old.: 20.) Az asztalosbútorok díszítőit gyakran illették virágzó festőasztalos megnevezéssel, munkájukat pedig egyszerűen csak virágzásnak. Legelterjedtebb virágmotívum a tulipán lett. „Ennek alapján vált országszerte ismert fogalommal a festett kelengyéládák megjelölésére a tulipános láda. A kanyargó indákkal körül vett természetes virágmotívumok között olykor a madáralakok is helyet kaptak. [...] A bútorfestés elterjedésében jelentős szerepet játszottak a templomfestő asztalosok, akik a 16. század második felétől, végétől a protestáns templomok famennyezeteit díszítették a népi igényeknek megfelelően. [...] A festőasztalosok munkájukat különböző technikával végezték.” (Selmeczi Kovács, Elfeledett magyar mesterségek és népelet, 2009, old.: 200.) A bútorok festésekor a változatos mintákat szabad kézzel festették. Kezdetben a bútorok festéséhez természetes alapanyagokból keverték ki a festéket. „A különböző földfestékeket már a 17. századtól kezdte felváltani a kereskedőktől beszerezhető porfesték, a tempera. Ennek kötőanyaga ként csont- vagy kazeinenyvet használtak. [...] A kész mintázatot víztaszítóvá, tartósabbá kellett tenni, ezért olajkencével vagy viaszos gyantával húzták át. A 19. században kezdett tért hódítani a gyári előállítású festék, és több asztalos is a tempera helyett olajfestéket kezdett alkalmazni.” (Császi, Dr. Veres, & Dr. Zábrátzky, 2014, old.: 21.)

Hartai festett bútor

Harta a Sárközhöz tartozik, ami közismert szép és gazdag díszítőművészetéről. A hartai festett bútorokon egyfelől ez a sárközi hatás, a díszítés iránti igény érződik, másfelől pedig a sváb hagyományok is visszaköszönnek. Hartára ugyanis a 18. században német telepesek érkeztek. Az 1820-as években születtek az első hartai festett bútorok, és egészen az 1900-as évek közepéig szokássá vált, hogy az ifjú házask teljes garnitúra – festéssel díszített – konyha- és szobabútort kaptak ajándékba. Gondosan ráírták gót betűkkel azt is, hogy mikor készült az összeállítás.

Az 1800-as évek elején még barnára flóderozták a bútorokat, és a kékre festett betéteken helyezték el a virágmintákat. Később a barna alapszín eltűnt, a kék lett az uralkodó, majd a bútorok egyre díszesebbek lettek, a jómód kifejezőjévé váltak. A kék alapra festett virágmintákban sokféle szín megmutatkozik: a vörös különféle árnyalatai, a zöld, a sárga.

A jellegzetes tulipános motívumokat találni a hartai bútorokon, de tojásvirágot, pogácsavirágot, gyöngyvirágot, szívvirágot, különféle gombácskákat egyaránt festenek. A minták egyébként mindig szimmetrikusak, és a zöld virágzárak között sűrű apró vonalakkal is díszítenek.

Hímzés

Alapanyagot díszítő eljárás a hímzés, mely készülhetett szövetre, bőrre egyaránt. „A hímzés intenzitásában azonban tájanként nagy különbségek voltak, egyes vidékeken a hímzés jelentéktelen

maradt, a sokat hímző vidékeken azonban az egész szobabelső, ill. a viselet fő meghatározója lett. [...] A felhasznált alapanyag és a készítőik szerint megkülönböztetjük a vászonhímzéseket, amelyeket rendszeren len-, kender-, pamutvászonra, gyolcsra, ritkábban valamilyen gyári szövetre varrnak [...] A hímzések másik nagy csoportja a szűchímzéseké és a szűrhimzéseké, melyeket bőrre és különböző minőségű posztófélékre varrnak.” (hímzés, 1977-1982)

Hivatkozások

- Ács-Fehér, K. (dátum nélk.). A Karácsony illata: nálatok készül már az istenek kedvence? Letöltés dátuma: 2021.. 09. 29., forrás: <https://egy.hu/unnep/a-karacsony-illata-nalatok-keszul-mar-az-istenek-kedvence-108313>
- Bartos, Z. (2009). Tapintható tárlatok a Szépművészeti Múzeumban. (I. Dr. Bereczki , & I. Sági, szerk.) *Múzeumiskola 4. Érted?! - Érttem!? Hogyan fogadjuk fogyatékos embertársainkat múzeumainkban?*, 13-15. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20130613/fogy_muzeumiskola_4.pdf
- Császi, I., Dr. Veres, G., & Dr. Zábrátszky, É. (2014). "Kocsira ládám, hegyibe párnám..." Ácsolt- és festett ládák a Palócföldön. (I. Császi, Szerk.) Eger: Dóbo István Vármúzeum.
- Csupor, I., & Csuporné Angyal, Z. (1998). *Fazekaskönyv*. Budapest: Mezőgazda.
- Gál, B., Bangó, A., Farkas, R., & Megyeri, I. (2020). Múzeumpedagógiai segédanyag az Erasmus+ ToMiMEUs projekt megvalósításához. (B. Gál, Szerk.) Budapest: kézirat.
- hímzés. (1977-1982). *Magyar Néprajzi Laxikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés dátuma: 2023. 10. 02., forrás: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1312.html>
- Koltai, Z. (2010). Helyzetjelentés a hazai múzeumpedagógia eredményeiről és kihívásairól. *Iskolakultúra*, 107-123. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20998>
- Mezeskalacs.hu*. (dátum nélk.). Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: <https://mezeskalacs.hu/magunkrol>
- Mikszáth, K. (dátum nélk.). *A fekete város*. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: <https://mek.oszk.hu/00900/00910/00910.pdf>
- Móga Sebők, E. (2017). Kézzelfogható Alapítvány a tapintható művészetért. In E. Móga Sebők, *Kézzelfogható művészet mindenkinek*. Budapest: Underground Kiadó.
- Paládi-Kovács, A. (Szerk.). (dátum nélk.). *Magyar néprajz nyolc kötetben* (III. Kézművesség. kötet). Letöltés dátuma: 2023. 10. 19., forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/iii-kezmuvesseg-25ED/a-falu-es-mezovaros-ellatasaban-jelentos-kezmuvesseg-nyersanyag-elollito-es-feldolgozo-munkaja-2726/agyagmuvesseg-2EB9/a-fazekaskereskedelem-es-a-fazekassag->
- Papné Szabó, I. (dátum nélk.). Segédlet a 10942-12 számú Mézeskalács készítés modul tananyagtartalmához. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: http://www.hermanottointezet.hu/sites/default/files/dokumentumok/mezeskalacs_keszites_-_segedlet.pdf
- Petrits, S., & Komfár, E. (2010). A mézeskalács. Szekszárd. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: https://www.mezeskalacs.hu/wp-content/uploads/2018/07/mezeskalacs_ebook.pdf

- Prónay, B. (2017). Az egyenlő esélyű hozzáférés – tapintható művészet. In E. Móga Sebők, *Kézzelfogható művészet mindenkinek*. Budapest: Underground Kiadó.
- Romváry, V. (1972). *Fűszerek könyve*. Natura. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: <https://terebess.hu/keletkultinfo/fuszer.pdf>
- Selmeczi Kovács, A. (2009). *Elfeledett magyar mesterségek és népélet*. Budapest: Cser Kiadó.
- Selmeczi Kovács, A., & Szacsvay, É. (2003). *A magyar nép hagyományos kultúrája*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Szabadfalvi, J. (1962). *A debreceni mézeskalácsos mesterség*. Debrecen: Alföldi Nyomda. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/806382/default/doc_url/HMNA_00392_A_debreceni_mzeskalcsos_mestersege.pdf
- Tar, K. (1994). Erdélyi mézeskalács. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: <http://mek.oszk.hu/01700/01705/html/#3>
- Vetró, M. (2015). *A teremtő kelme*. Hajdúszoboszló: Vider-Plusz Bt.
- Weiner, M. (1954). Beliczay Imre bábsütőforma-faragó mester. *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei* I., 81-91. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat. Letöltés dátuma: 2021. 09. 29., forrás: <https://adoc.pub/magyar-nemzeti-muzeum-iparmveszeti-muzeum-az-iparmveszeti-mu.html>